

TREBALL I ÚS TRADICIONAL DELS FORNS DE CALÇ AL PAÍS VALENCIÀ

MÍRIAM DEVESA BENLLOCH

XÀBIA, MARINA ALTA

Resum: Funcionament dels forns de calç al País Valencià, organització del treball en aquests i consideració dels usos tradicionals que se n'extrauen de la calç com a matèria prima en aquest territori.

Introducció: importància del treball de la calç

El treball als forns de calç al País Valencià, lluny de ser una activitat marginada i puntual, gaudeix d'una rellevància i tradició històriques. Fins al descobriment dels ciments moderns, la calç suposava una matèria prima molt preuada¹, ja que els seus usos eren diversos i importants en la vida quotidiana de la nostra societat tradicional. S'utilitzava en la construcció per fer el morter², per emblanquinar les cases, fer lleixiu per escaldar la pansa, lleixiu per netejar la ronya dels animals, protegir carn macerada i fer betum per soldar canons per on passava l'aigua. També, s'utilitzava en els pous, on llançaven una pedra de calç per purificar l'aigua ja que, gràcies a la seua causticitat, era una excel·lent potabilitzadora d'aigües de boca. Però, a més, trobem gran nombre d'usos en l'àmbit agrari com, per exemple, confitar olives, adobar la figuera per fer-la

¹ CENTELLAS, F. A. (Coord.), *Química i medi. Itinerari ambiental de Castellciuró a Santa Creu d'Olorda*, Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, 2009, p. 119.

² El morter és una pasta feta de la mescla de calç, arena i aigua, emprada com argamassa en la construcció.

fèrtil, regar codonyers malalts, matar el corc dels arbres i ensulfatar la vinya, ja que deixava el raïm i el pàmpol més verd³.

Per tant, cal tenir presents les relacions entre l'home i la natura per entendre la producció de calç i les seues utilitats. Els nostres avantpassats recorrien a diverses activitats econòmiques per complementar la seua subsistència i tirar endavant. Així, coure en forns de calç era un treball que destacava junt a altres com treballar en pedreres, fer feixos, carboneres, guix, llenya, mel, recol·lectar fruits, desboscar i caçar, entre d'altres. Eren tasques que es realitzaven durant les temporades en les que hi havia menys feina al camp. Aleshores, fer un forn de calç representava per a algunes famílies una activitat de caire estacional, realitzada anualment per augmentar els migrats ingressos del treball agrícola. Altrament, existia una demanda de calç que possibilitava la seua comercialització i feia rendible aquesta producció donats els seus diversos usos o aplicacions⁴.

El forner era un camperol que dedicava part de l'any a aquesta tasca i l'extrema duresa dels processos d'aquest treball el convertien en un recurs poc desitjable però molt rendible. D'aquesta manera, el treball de la calç perdurà fins als anys 60 del segle passat, quan començaren a utilitzar-se productes químics al camp i la calç va perdre el seu gran mercat.

La construcció del forn de calç

Primerament, cal assenyalar que, prèviament a la cocció, es realitzaven determinades tasques que començaven ja en els mesos de gener i febrer. Per començar, era necessari combustible, el qual s'obtenia desbrossant el bosc propiciant que aquest fóra més productiu i evitant el risc d'incendis. Tot seguit, la llenya s'amuntegava en feixos, anomenats fogots, d'un pes aproximat de 30

³CRESPO MAS, T., "Usos tradicionals de la muntanya de la Marina. Inventari i estudi etnoarqueològic dels forns de calç de Benissa". En: *Recerques del Museu d'Alcoi*, nº 21, 2012, pp. 118-119.

⁴ARBÓS PALAU, R.M., IBARZ CAPDEVILA, J., PIÑOL CERRO, I., "El procés preindustrial de producció de calç a la comarca de les Garrigues". En: *Revista d'etnologia de Catalunya*, nº 18, 2001, pp. 140-142.

quilograms⁵. Per tal d'obtenir un bon funcionament de la cuita de la llenya, aquesta havia d'ésser mig seca. El transport dels feixos de llenya es realitzava a través de carros que, de bon matí, es dirigien cap al bosc i després tornaven carregats amb la llenya de camí al forn.

Una altra tasca prèvia i principal era l'extracció de la pedra calcària en les pedreres, que havien d'estar situades pròximes al forn, ja que aquests havien de construir-se allà on hi haguera presència de roca calcària⁶. Per extraure-la, primer era necessari trencar la roca amb explosius, és a dir, barrinar-la. A continuació, les pedres despreses es movien amb parpalines i, si calia, es trencaven amb malls i pics les més grosses. Per acabar, les pedres es dipositaven en carros que les descarregaven on es trobava el forn.

Per tant, com s'ha assenyalat, el forn de calç havia d'ubicar-se a una zona amb presència de roca calcària i pròxima a les àrees del bosc. A més, l'explotació del forn seguia un patró concret basat en aprofitar els pendents o marges per construir el forat del forn. Tenien una forma cilíndrica i, normalment, una mida de 2 a 4 metres de diàmetre per uns 5 d'alçada. Ja en època romana, M. P. Cató (234 – 149 aC) recomanava que els forns tingueren una mesura de deu peus d'ample (2,96m aproximadament), vint peus d'alçada (uns 5,92m) i una minva de tres peus en la part superior (0,90m). També recomanava que els forns tingueren una olla o fossa per contenir la major quantitat de cendra que fóra possible⁷.

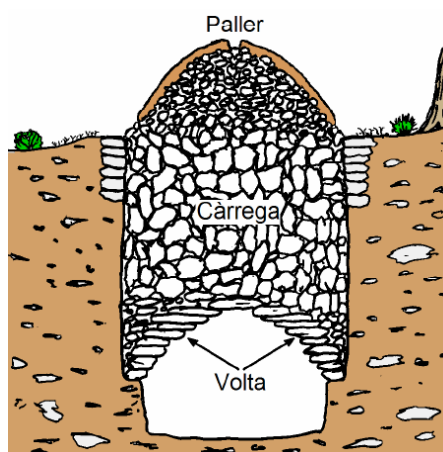
Així, a la part inferior del forat tenim l'olla, un poc més estreta, envoltada per un escaló anomenat banqueteta. Les parets eren gruixudes i hi havia dues obertures. D'una banda, la porta, era l'obertura situada a la part de dalt per on podien entrar les persones i part de la pedra. D'altra, estava la boca, obertura de la part inferior per on es disposava el combustible. El forn s'omplia amb les

⁵ CHAVEZ, A., GONZÁLEZ, R., "El forn de calç de Ca l'Agustí". En: *Lauró: revista del Museu de Granollers*, N° 29, 2005, p. 104.

⁶ *Ibidem*.

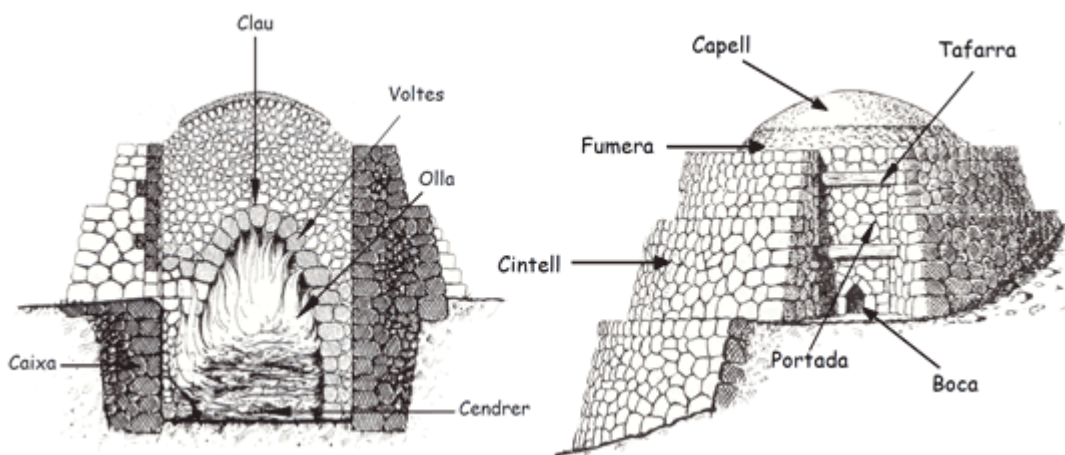
⁷ CRESPO MAS, T., *op. cit.*, p. 108.

pedres calcàries, prèviament extretes, i es començava construint una volta per aproximació de fileres on les pedres havien de tenir una forma plana, llisa i prima i eren dipositades de manera horitzontal quedant una pedra al mig que rematava la volta, anomenada clau. Una vegada es tancava la volta, el forn s'havia d'omplir des de la part de dalt, formant la càrrega, on la col·locació de les pedres dins del forn constituïa un

El forn de calç quan està carregat. Imatge extreta de www.xtec.ca

treball lent i difícil, ja que s'havien de dipositar organitzades per tamany per tal de que la cocció es produïra correctament. Així, les pedres més grosses, i per tant les més difícils de fondre, a sota, mentre que les petites, de cocció més ràpida, a la part superior⁸.

Imatge extreta de <http://fentpoble.blogspot.com.es>

Tot seguit, quan s'arribava al nivell de la vora del forn, es procedia a construir el paller o capell que es tractava de tancar el forn amb una capa de fang, excepte per la base del capell i el cim per tal que el fum poguera sortir i el forn poguera respirar.

⁸ CHAVEZ, A., GONZÁLEZ, R., *op. cit.*, p. 105.

La cuita

Abans de començar la cocció, el forn era temperat. Així, al dia següent ja es començava amb la cuita. Tot seguit, una vegada la llenya era dipositada amb la forca per la boca del forn, es botava foc. Durant la cocció, les pedres anaven canviant de color i fent-se cada vegada més groguenques. Igualment, el color del fum indicava quin era l'estat en el que es trobava la cocció, ja que progressivament passava de ser més obscur a fer-se cada vegada més clar. D'aquesta manera, la cocció podia durar prop de tres dies.

Ja finalitzada la cocció, es destapava la porta del forn i es deixava reposar per tal de que es refredara. A continuació, es netejava l'olla per traure la cendra, es desmuntava cuidadosament la volta i es començava a extraure les pedres de calç. Cal assenyalar que, segons el forn, uns podien traure la pedra més cuita que altres, inclús es podien trobar pedres que estaven cuites per fora però no per dins. Per tant, existia la possibilitat de que alguns forns fallaren en certa mesura. Igualment, cal saber que l'extracció de la calç havia de realitzar-se amb cura ja que, si bufava molt el vent, la pedra de calç es convertia en pols i es perdia.

Els treballadors o calciners

Segons el Diccionari Català – Valencià - Balear⁹, calciner és aquell que fa la calç o la ven i, en moltes ocasions, aquestes dues funcions es reunien en una mateixa persona. Si bé existiren calciners especialitzats que es dedicaren completament a la producció i venda de la calç als mercats locals i als de les rodalies, de la mateixa manera, cal pensar en famílies que produïen calç a les seues propietats per a l'autoconsum i venien els excedents per obtenir ingressos que complementaren al del treball agrícola¹⁰. Crespo Mas, a l'article citat anteriorment, destaca el forn contemporani de la família Fiel de Benissa

⁹ ALCOVER, A., MOLL, F. de B., *Diccionari Català – Valencià – Balear*, Ed. Moll, Palma, 1930-1962.

¹⁰ CRESPO MAS, T., *op. cit.*, p. 118.

(Marina Alta), que ja en el segle XIX s'especialitzà en la producció de calç i continuà aquest negoci en el XX, amb un forn més professional i amb més solidesa, adossat a una fàbrica on es produïa calç, fet que afavorí uns majors rendiments.

Per estudiar el treball de la calç, a més de les obres bibliogràfiques, gaudeixen d'una gran transcendència les fonts orals i la memòria local. Així, José Devesa Català, veí de 87 anys del Poble Nou de Benitatxell (Marina Alta) recorda com amb 15 anys ja coneixia perfectament el treball als forns de calç observant al seu pare i a més gent del poble participar en aquest treball i en la producció de calç cada any. Segons ell, al seu poble la paraula "calciner" definia a aquell que emprenia l'empresa, qui posava el capital. De tal manera, aquest veí del Poble Nou de Benitatxell diu que, encara actualment, hi ha una família al poble anomenada "Calciner", recordant el seu passat com a treballadors i productors de la calç.

Tanmateix recorda com en el forn sols s'implicaven homes ja adults, amb certa experiència. A més, l'encarregat de construir la cúpula del forn havia de ser una persona especialitzada en aquesta tasca, donada la seua gran dificultat. Pel que fa a la propietat, el forn de calç podia ser comú entre un grup de veïns, però en altres ocasions podia pertànyer a un sol propietari, el qual contractaria treballadors per dur a terme la construcció del forn i la cocció. Com a exemple, a Benitatxell trobem dos forns de calç (entre d'altres) que actualment conserven les seues ruïnes i eren de propietat comuna. Aquests són el forn del Moraig i el de la Cometa.

A l'esquerra, forn de calç del Moraig. A la dreta, forn de la Cometa. Fotografia Devesa Benlloch, M., 2013

Durant els dies de la cocció, el forn no podia deixar-se descuidat. Els treballadors s'organitzaven en torns per vigilar el forn dia i nit. Per tant, necessitaven un refugi a prop per poder passar les seues hores de descans, que solia basar-se en casetes o barraques, on les dones anaven a fer el dinar per als homes. Finalitzada la cocció, la venda de la calç podia realitzar-se in situ al forn o la casa d'un dels treballadors, on transportaven la calç en sacs damunt l'ase, amb cura de que el vent no desfera la calç en pols.

Com s'ha assenyalat anteriorment, un dels usos principals de la calç era per emblanquinar les cases. Així, per tal de que la pedra de la calç no es convertira en pols, es dipositava en gerres plenes d'aigua. Aquesta tasca s'havia de fer amb cura, ja que el contacte de la calç viva¹¹ amb l'aigua feia que aquesta bullira amb perill d'esclafir les gerres ja que es produeix una reacció química al convertir-se l'òxid de calci en hidròxid de calci. Per tant, al posar en contacte la calç viva amb l'aigua, obtenien la calç

Pepe l'Emblanquinador, Xàbia (Marina Alta), 1939. Fotografia Devesa Benlloch, M.

¹¹ Calç viva és l'òxid de calci que no ha estat en contacte amb l'aigua.

morta¹². Si es volia utilitzar la calç morta en la construcció, quan més temps tenia la calç, millor.

En conclusió, el treball als forns de calç ha estat una feina important en la història de la nostra societat, ja que la calç fou una matèria primera molt preuada per la seua gran quantitat d'usos i aplicacions en diversos àmbits de la vida quotidiana, tal com hem assenyalat al llarg d'aquest article. Com hem pogut observar, la construcció del forn de calç era un treball extremadament dur, que requeria molt de temps i esforç per part dels seus treballadors, i en algunes fases de la seua construcció sols podien encarregar-se persones qualificades i especialitzades. Ja fóra un forn comunal o d'un sol propietari, la producció de calç era una activitat altament rendible, al ser una matèria prima tan utilitzada en diversos àmbits, però sobretot era un treball que aportava uns importants ingressos afegits per a la subsistència dels camperols.

BIBLIOGRAFIA

ALCOVER, A., MOLL, F. de B., *Diccionari Català – Valencià – Balear*, Ed. Moll, Palma, 1930-1962.

ARBÓS PALAU, R.M., IBARZ CAPDEVILA, J., PIÑOL CERRO, I., "El procés preindustrial de producció de calç a la comarca de les Garrigues". En: *Revista d'etnologia de Catalunya*, nº 18, 2001, pp. 140-142.

CENTELLAS, F. A. (Coord.), *Química i medi. Itinerari ambiental de Castellciuró a Santa Creu d'Olorda*, Publicacions i edicions de la Universitat de Barcelona, 2009.

CHAVEZ, A., GONZÁLEZ, R., "El forn de calç de Ca l'Agustí". En: *Lauró: revista del Museu de Granollers*, Nº 29, 2005, pp. 104 – 105.

¹² La calç morta és resultat de la combinació de la calç viva amb l'aigua, que per reacció química es transforma en hidròxid de calci.

CRESPO MAS, T., "Usos tradicionals de la muntanya de la Marina. Inventari i estudi etnoarqueològic dels forns de calç de Benissa". En: *Recerques del Museu d'Alcoi*, nº 21, 2012, pp. 107-119.

COM CITAR AQUEST ARTICLE:

Format Norma ISO 690-2

Devesa Benlloch, Míriam, "Treball i ús tradicional dels forns de calç al País Valencià" [en línia]. *Clapir, Joves Historiadors i Historiadors Valencians* [publicació seriada en línia]. Octubre 2013. <enllaç> ISSN 1989-5909* [Consulta: Dia Mes Any].

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquest article i la seua utilització ha de respectar els drets de la persona/persones autora/autores. Pot copiar, distribuir i comunicar públicament l'obra. En qualsevol cas, en la utilització dels seus continguts caldrà indicar de forma clara el nom i cognoms de la persona/persones autora/autores i el títol de l'article. No s'autoritza la seua reproducció o altres formes d'explotació efectuades amb finalitats de lucre. Aquesta reserva de drets afecta tant als continguts de l'article com als seus resums i índexs.